

Сергій ЛИТВИН,

Українське геральдичне товариство (м. Полтава)

ІСТОРІОГРАФІЯ ВИТОКІВ НОВІТНІХ ОБРАЗІВ ПРИ СТВОРЕННІ ВІЙСЬКОВОЇ ВІДОМЧОЇ СИМВОЛІКИ УКРАЇНИ

Розглянуто використання українського знаку «тризуб», який став базисною геральдичною фігурою України, в історичній ретроспективі та образів святих при створенні військових відзнак. Описано історію створення деяких відомчих відзнак Прикордонних військ України, Служби Безпеки України та Міністерства внутрішніх справ України. Охарактеризовано роботу розробника відомчих відзнак Прикордонних військ України Харабета Ю.В.

Ключові слова: геральдика, відомчі військові відзнаки, тризуб, образи святих, Прикордонні війська України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Харабет Ю.В.

Lytvyn S., Ukrainian heraldry society (Poltava). Historiography of beginnings creatives of new images in creation of military departmental symbols of Ukraine. The use of the Ukrainian sign "trident", which became the basic heraldic figure of Ukraine, in the historical retrospective and images of the saints in the creation of military insignia, is considered. The history of the creation of some departmental military insignias of the Border guard service of Ukraine, the Security service of Ukraine and the Ministry of internal affairs of Ukraine is described. The work of the developer of departmental insignias of the Border Guards of Ukraine Kharabet Yuhym is described.

Key words: heraldry, departmental military symbols, trident, images of saints, Border Guard Service of Ukraine, Security Service of Ukraine, Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kharabet Yuhym.

24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла Історичний документ виняткового значення для долі українського народу – Акт проголошення незалежності України. Зміна державного устрою, це завжди зміна ідеології, зміна державних символів, зміна вектору розвитку суспільства.

Спираючись на історичні події на території країни де у грудні 1917 Українська Центральна Рада прийняла тризуб в якості герба УНР. Це рішення було ухвалено 18 січня 1918, а 1 березня було проголошено закон про герб, на виконання якого 22 березня 1919 було викладено опис герба з тризубом як головним його елементом. З 22 січня 1919 згідно з законом про Злуку тризуб увійшов у крайовий герб Західної області УНР. Залишався він головним елементом герба гетьманської держави П.Скоропадського, а також Директорії. В свою чергу рішення Української Центральної Рада спиралось на більш глибокі історичні процеси. Тризуб – родовий знак Рюриковичів часів Київської Русі. Перша згадка у літописах про ці знаки належить до X століття. Посли київського князя Ігоря (912-945 рр.) при укладанні договору з візантійцями мали свої печатки з тризубами. За часів Київської Русі тризуб стає великокнязівським знаком – його зображення археологи знаходять на монетах, печатках, посуді, цеглі, настінних розписах.

Київський князь Володимир Святославович (980–1015 рр.) карбував тризуб на монетах, де з одного боку зображувався портрет володаря, а з іншого – тризуб і напис «Володимир на столі, а це його се ребро». Тризуб символізував поділ Всесвіту на небесне, земне й потойбічне, поєднання Божественного, Батьківського й Материнського – священних начал, трьох природних стихій –

повітря, води й землі. Тож закономірно що тризуб став основною геральдичною фігурою молодої держави.

Однією складовою частиною державності є наявність збройних сил, тож одночасно з проголошенням Незалежності Верховна Рада України ухвалила рішення про взяття під свою юрисдикцію усіх розташованих на українських теренах військових формувань Збройних сил колишнього СРСР, та про створення одного з ключових відомств держави – Міністерства оборони України.

На території України на той час дислокувалися: ракетна армія, три загальновійськові та дві танкові армії, один армійський корпус, чотири повітряні армії, окрема армія Протиповітряної оборони (ППО), Чорноморський флот.

Новообраний військовий міністр незалежної України Костянтин Морозов розуміючи важливість моменту, максимально прискорював процес створення армії. Так вже 6 грудня було прийнято Закон про Збройні Сили України. У військових частинах розпочалось добровільне прийняття присяги на вірність народу України. З моменту переходу військовослужбовців під юрисдикцію України гостро постало питання пошуку символів для створення нового обличчя української армії. Новостворена українська армія вже на етапі формування потребувала відзначення ініціативних військовослужбовців. Розпочаті пошуки йшли своїм тернистим шляхом і тривали досить довго, але символ тризуба був присутній майже у кожній пропозиції.

Використовуючи тризуб як одну з головних геральдичних фігур над створенням власних відомчих відзнак почали працювати прикордонники. Ініціатором створення системи відзнак прикордонних військ України є Валерій Олександрович Губенко, який 25 листопада 1992 року заснував першу низку відзнаквідомчих відзнак.Згідно наказів №245; 246, 247 та 248 ним було затверджено відзнаки: «Відмінний прикордонник» (Іл.1), «Старший прикордонного наряду»(Іл.6), «Пам'ятний нагрудний знак воїна прикордонних військ України»(Іл.3), «Вихід на охорону Державного кордону 100 разів» (Іл.5)

та «Вихід на охорону Державного кордону 200 разів»(Іл.4). Хоч система відзнак була явно скопійована з радянської, зовнішній вид та змістовне наповнення набрали новітніх форм.

Розробки ескізів відзнак довірили Юхиму Вікторовичу Харабету з Маріуполя. На той час лауреат багатьох персональних виставок медальєрного мистецтва, в майбутньому автор першої «Відзнаки президента України», (котрій згодом судилося стати трьох ступеневою державною нагородою, орденом «За заслуги»), мав вже чималий мистецький досвід у темі створення фалеристичних пам'яток.

Створення відзнак прикордонних військ, просякнута художнім романтизмом який притаманний роботам Ю.В. Харабета. Його твори часів проголошення Незалежності України докорінно відрізнялись від нагород колишнього СРСР. Завдяки своїй мистецькій вдачі, чи не вперше в історії нагородотворення на пострадянському просторі центральною фігурою постав не символ чи знак, а образ святого. Юхим Харабет насмівся використати образ покровителя воїнства Архангела Михаїла як головну фігуру відомчої нагороди. До речі, до прийняття закону про відомчі нагороди залишалось, ще довгих чотири роки пошуків та суперечок, тож констатуємо, що Прикордонні війська України, були першими хто впровадив свої відомчі нагороди на славетній українській землі. Розглядаючи художню композицію відзнаки «Відмінний прикордонник», варто звернути увагу що використання автором щитоподібної основи в обрамленні дубових гілок які символізують силу і мужність, та лаврових гілок які символізують славу, є гармонійним доповненням до образу Архистратига Михаїла. При уважному вивченні опису до відзнаки автором була виявлена очевидна невідповідність, що до тексту та відтвореної у металі відзнаки. Так у описі зазначено:

Іл. 7

Іл. 8

«У центрі накладки, на малиновому фоні символічне рельєфне зображення Архангела Михаїла - за старослов'янським переказом покровителя воїнства: у лівій руці у нього щит із зображенням малого Герба України, у правій – спис з попереджувальним жестом».

Ми бачимо використання русизмів у офіційному документі, де тло іменується фоном, а меч взагалі названий списом. До речі у біблійських витоках саме за допомогою списа Архангел Михаїл здолав Сатану (Іл.8), хоча на іконах досить часто образ святого Архистратига зображено з вогняним мечем (Іл.7). Цю розбіжність у описі та зображенні деякі фахівці пояснюють суто мовною помилкою та проблемою перекладу, хоча істинну причину цієї невідповідності навряд чи буде колись достеменно встановлено.

Продовжуючи розгляд лінійки знаків зазначаємо що «Пам'ятний нагрудний знак воїна прикордонних військ України», теж прикрашає образ Архангела Михаїла, а от на знаках «Старший наряду» та «За кількість виходів на кордон» вже розташована мапа України (Іл.4;5;6), хоча Юхим Вікторович пропонував малюнки до цих знаків з більш цікавішим сюжетом (Іл.10;11).

Також слід зазначити, що того ж часу була спроба створити відзнаку «Почесний прикордонник України» (Іл.9), яка була виконана в металі, але так і не була затверджена. Причиною тому було бажання керівництва прикордонних військ створити медаль державного рівня як за часів СРСР але на той час ще не було юридичного основи для створення такого рангу нагороди. До того ж, ескіз на погляд керівництва не відповідав статусу, хоча малюнок відзнаки був згодом використаний для створення знаку «Відмінний прикордонник» 2-го ступеню (Іл.2).

З часом і інші відомства почали використовувати образи святих у своїй символіці. Так у 1997 році після виходу наказу Президента «Про відомчі

Іл. 12

заохочувальні відзнаки України», Архангел Михаїл з'являється на відзнаках Служби Безпеки України таких як «За мужність і відвагу» та «10 років Службі безпеки України»(Іл.2). Потім і інші відомства почали використовувати образи святих, так відзнаку МВС України «Лицар закону» прикрасив образ Георгія Переможця.

Другою за термінами створення слід вважати відомчу відзнаку Міністерства внутрішніх справ «За зразкову службу» затверджену виконуючим обов'язки міністра МВС генерал-лейтенантом В.М. Недригайло. Як зазначено в наказі № 21 від 25 січня 1993 року: «З метою морального заохочення військовослужбовців у виконанні своїх обов'язків запровадити знак «За зразкову службу», затвердити Положення про нагрудний знак, його опис та зразок посвідчення до знаку».

Згідно опису знак «За зразкову службу» має овальну форму. Лицьова сторона знаку випукла. Краї знаку виготовлені у формі складених крил лелеки і покриті білим поливом, обвиті лавровими листками з позолотою. У центрі на блакитному фоні розміщено позолоченого тризуба, по краям на білій стрічці блакитним поливом написано «За зразкову службу ВВ та КО МВС України». У нижній частині знаку на білому фоні стилізовано зображено Державний прапор України, який покрито синьо-жовтим поливом. У верхній частині знаку на білому

фоні міститься щит і меч з позолотою. На зворотній стороні прилаштовано пристрій для кріплення знаку. Знак виготовлено зі сплаву. Розмір знаку: висота 56 мм, ширина 37 мм.

Відшукати затверджений малюнок автору нажаль не вдалося, тому свої враження викладаю опираючись на зображення знака на палітурці посвідчення до відзнаки (Іл.15) «За зразкову службу ВВ та КО МВС України» та наявним виготовленим знаком. Як не роздивлявся автор знак відтворений в металі, виявити на ньому крила лелеки не спромігся, зате було виявлено чималу схожість абрису та окремих елементів композиції з маловідомим малюнком бофона (Іл.13) ймовірно створеного талановитим графіком та ідейним провідником УПА Нілом Хасевичем, або кимось з його послідовників. Порівнюючи композиції зазначаємо що на малюнку бофона центральна стрічка з написом «За соборну самостійну Україну», дійсно дещо нагадує крила лелеки, в той час як на виготовленому знаку ми бачимо лише овал з написом «За зразкову службу ВВ та КО МВС України» розділений навпіл широкими крапками (Іл.14). Очевидно момент в якому згадуються крила лелеки був запозичений автором опису до відзнаки «За зразкову службу ВВ та КО МВС України» з інформації про сюжет бофону.

Іл. 13

Іл. 14

Іл. 15

Підводячи підсумок сподіваюсь що наведена інформація буде корисна дослідникам історії створення відомчих відзнак України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. ГДА ДПСУ. Ф. 19. Оп. 1429. За оп. 21. С. 282–285.
2. ГДА ДПСУ. Ф. 19. Оп. 1429. За оп. 21. С. 286–288.
3. ГДА ДПСУ. Ф. 19. Оп. 1429. За оп. 21. С. 289–291.
4. Литвин С., Петренко О. Відзнаки прикордонників України: довідник-каталог. Полтава: ТОВ «АСМІ». 2016. 360 с.
5. Литвин С., Реутт А., Ящук О. Відзнаки внутрішніх військ України: довідник-каталог. Полтава : ТОВ «АСМІ». 2017. 408 с.
6. Бофони: грошові документи ОУН і УПА / Авт.-упоряд. О. О. Клименко; За ред. В. М. Даниленка. Київ : Університет банківської справи НБУ. 2008. 192 с.